

Јелена Фемид Касапис

Православни богословски факултет, Универзитет у Београду

Термин *μυστήριον* у медицини

Сажетак. Термин *μυστήριον* [misterion/mistirion] реализује своја значења у медицини општег значења *медикаменџи*. Он је тајни препарат. Означавача чудотворан, чудесан лек, „чудо од лека“, за разлику од уобичајеног назива за лек *φάρμακον* [farmakon]. По свом физичком лику јавља се у виду масти, сирупа, мацерата. Употребљавају га грчки лекари и медицински писци Мале Азије и Истока. Најраније потврде употребе термина оквирно потичу из II века пре Христа и сежу до позне антике.

Кључне речи. *Μυστήριον*, медикамент, тајни препарат, лековити мелем, чудесан, чудотворан лек.

Термин *μυστήριον*, чија граматичка множина, *μυστήρια*, очитује специфичан вид обреда — мистеријске култове античког света, који су настали и постојали једино на грчком тлу, тиме представљајући оригиналну тековину дохришћанске грчке културе — једнако је био заступљен у текстовима античких аутора и у граматичкој једнини. У тој једнини употребу бележи у области магије, свакодневном говору и медицини.

За разлику од најстарије потврде множине термина, ту већ у значењу «мистеријски обред», потврде која припада Хераклиту и чије речи наводи Климент Александријски у свом Протрептику¹ — следом реч је о потврди из VI века — најранија употреба једнине термина оквирно датира из II века пре Христа. Тако, отприлике четири века деле писана сведочанства употребе једнине и множине термина и, можда неочекиваним, обрнутим следом — сведочанства множине термина старија су од логички претпостављене првобитно постојеће једнине.

У медицини опште значење термина гласи *медикаменџи*. Употребљавају га лекари који припадају времену Римскога доба — Клаудије Гален, фармацеут, пореклом из Пергама, који је живео и радио у Риму у II веку по Христу; Аретеј, лекар познат као „Кападокијац“, чији се живот и дело смештају у I век по Христу и везују за време владавине царева Нерона и Веспасијана. Неколико векова касније термин је и даље у употреби. Сусреће се код Александра Тралијанског, пореклом из Лидије, уважаваног лекара из времена позне антике, VI век. На термин се наилази и код његовог савременика Етија, пореклом из месопотамског града Амиде, који је изучавао медицину у Александрији да би потом добио службу главног лекара на Цариградском двору. Примећује се да поменути лекари воде порекло из Мале Азије и са Истока, док неки од њих живе и раде у Риму. Треба навести да се у списима оца медицине, Хипократа, односно у Хипократском корпусу, термин не јавља.

¹ Heracl.Frg.14, Clem.Protr.22.

Μυστήριον као тајни препарат у виду лековите масти, мелема

Артеј у делу *О лечењу хроничних болести*², под поднасловом „Терапија стомачних грчева“ даје рецепт како неговати желудац који не може да вари храну. На регију стомака и јетре, између осталог, могу се прислањати вентузе³, док евентуалне спољне повреде настале од њих препоручује да треба овако видати, Aret.CD 2.7:

... ἐπὶν δὲ κηρωτῆσι ἐς ὠτειλὴν ἦκη τὰ τρώματα ἢ δὲ ἐπίσκληρήν κραινὴν, τῆδε βδέλλας τὰ θηρία προσβάλλειν· ἔπειτα ἐπιθήματα πεπτικά τιθέναι, ὁκοῖον τὸ διὰ τῶν σπερμάτων, ἦν ἴσχη χαμαιλέοντος ρίζαν· ἄριστον καὶ ἔνθα οἱ τῆς δάφνης ἕασι καρποὶ καὶ τὸ μάλαγμα ἐπίκλησιν τὸ χλωρὸν καὶ **τοῦμόν τὸ μυστήριον**. τάδε γὰρ μαλάσσει τε καὶ ἀμύσει καὶ θερμασίην ἐγείρει καὶ ἄφουσα τὰ σπλάγχνα ποιεῖ, ὧν περ ἔσ στυψιν χρέος.

... Када се од воштаних облога на месту отворених рана почне стварати ожиљак, односно ране почну да се стврдњавају и зацељују, на њих стављати пијавице. Потом наносити облоге које потпомажу варење, на пример облогу од семења, ако се има и корен биљке камелеона. Ту веома чине и добице ловора, такозвани зелени мелем и мој *тајни њрејараји*. Наиме, све ово удлажава и смирује, греје и отклања надутост утробе, што је све потребно за стезање/адстрингенцију.

Превод на француски гласи:

... ou bien lorsque les plaies, que l'on pensera avec le cérat, seront cicatrisées et durcies, on y appliquera des sangsues. On emploiera ensuite des épithèmes stomachiques, tels que celui qu'on prépare avec les semences, auquel on ajoutera la racine de chamaléon, ou celui de baies de laurier, ou bien le malagme vert, ou *celui don't je suis l'auteur*. (a) Ces épithèmes amollissent, adoucissent, procurent une chaleur douce, sont propres à dissiper les vents et jouissent en même temps d'une vertu suffisamment astringente. (Lagny 1834)

Термин *μυστήριον* у овој потврди на физичкој равни представља врсту лековитог средства од којег се праве облоге. Облоге се наносе на кожу. Њима се видају оболела места.⁴ Следом, реч је о другом мелему за ране у односу на поменути „зелени“⁵.

Мелем као лековита облога, по својој физиологији представља маст, намаз. Такав препарат настаје преласком активних материја из одговарајућих лековитих биљака, потопољених, смочених у одговарајућу подлогу која представља њихов растварач и разносач. Супстанце растварачи обично су мед, животињска и биљна базна уља, хладно цеђена, или алкохолне супстанце (ракија, вино), евентуално млеко.

Чини се да није немогуће да лековити производ категорије *μυστήριον* у начелу може подразумевати лепезу мелема, од гелова (чији је растварач алкохол), емулзије (млека, уља), балзама (мед, уље), српским језиком понајвише „маст“. Стога тајни препарат типа *μυστήριον* фармацеутски протумачен очитује „лековиту маст“.

Обрт *τοῦμόν τὸ μυστήριον* представља Артејев лековити препарат чији састав он, за разлику од колико толико упутног описа његовог састава у наредним потврдама, не саопштава. Следи да је реч о препарату справљеном по његовој личној — у наставку, а како то и дива сасвим је могуће — тајној рецептури, чији је састав по-

² „De curatione diuturnorum morborum“.

³ Вантуза: „купица, мала чаша од дебелог стакла која се ставља на оболело место да би се, разређивањем ваздуха у њој, крв привукла у поткожно ткиво и тиме унутрашњи органи ослободили навалe крви (вентуза)“. (Вујаклија 41992, s.v.)

⁴ За разлику од лековитих средстава која се примењују оралним путем.

⁵ Или боје пепела, сињи.

знат (само) његовом творцу, како је и протумачен у преводу на француски језик „don't je suis l'auteur / чији сам ја творац“. Можда и овде уз „тајни“ постоји нијанса значења „чудесни“ (лек), в. ниже.

Лек у виду чудесног сирупа

Гален у делу *О сīрављању лекова*⁶ наводи рецепте извесног Андромаха за излечење неколико врста мучних болести, СМ 13.9б:

[Ἄλλη ἀνώδυνος τὸ μυστήριον, ὡς Νικήρατος, πρὸς φθισικοὺς, βηχικοὺς, κοιλιακοὺς, δυσεντερικοὺς, καταρροϊζομένους, παραχρῆμα ὠφέλει.] Κόστου, κρόκου, καστορίου, ἀσάρου, ὑοσκυάμου σπέρματος, ὀπίου, στύρακος ἀνὰ δραχμὴν α. ἔνιοι ὑοσκυάμου τὸ ἥμισυ, μέλιτι ἀναλαβὼν χρῶ.

Други лек против болова, *шајни прејараи*, како га назива Никерат, особама које пате од сушице, кашља, стомачних грчева, пролива, цурења носа, одмах ће донети побољшање: по једна шака⁷ ђумбира, шафрана, рицинуса, копитњака, семена дунике, опијума, сторакса (неки стављају пола шаке дунике) са медом мешати и употређавати.

Посреди је биљни лековити препарат, растворен у меду и овај пут познатог састава. С обзиром да мед чини основну подлогу препарата, реч би морала бити о сирупу. Због одређења *парахрѐма ὠφέλει* „одмах доноси побољшање“, долази у обзир да наша реч носи значењску компоненту „чудесног“.

Μυστήριον као чудесан лек

У осмој књизи свог шестнаестотомног приручника за лекаре⁸ Етије излаже рецепт и начин којим се може извадити зуб помоћу природних средстава, без употребе клешта, Iatr.8.3б.1:

Ὀδόντα ἄρα χωρὶς σιδήρου. εἰ δὲ δόξειεν ἀρθῆναι τὸν ὀδόντα, ἀπόνως ἂν ἀρθείη φαρμάκῳ συμφωνοῦντι λίαν τῷδε· πύρεθρον δριμυτάτῳ ὄξει ταριχεύσας ἡμέρας μ τρίψον καὶ ... Ἄλλο. ... Ἄλλο. ... Ἄλλο. γῆς ἔντερα ἐπ' ὀστράκῳ καύσας ὡς τεφρωθῆναι καὶ λεάνας καὶ προσπεριχαράξας ἐπίπασσε δαφιλῶς· καὶ διὰ τῆς ἡμέρας καὶ τῆς νυκτὸς αὐτομάτως ἐκπίπτει, χρῶ. πολλάκις γὰρ ἐδοκιμάσθη ὡς μυστήριον· ἔστι δὲ ὅτε καὶ χωρὶς τοῦ περιχαράξαι ἐπίπασόμενον τὸ αὐτὸ ποιεῖ.

Вађење зуба без клешта. Ако се чини да зуб треба извадити, безболно ће бити извађен уз помоћ управо овог лека: да спадне температура утрљавати веома јаку киселину током 40 дана и ... Други лек: ... Други лек: ... грудву земље заградити испод површине тла и на полутки остракона спалити док се не добије пепео; начинити глатку масу, око зуба издубити канал и по њему ову смесу изобилно посипати. У току једнога дана и ноћи зуб сам отпада. Употређувај овај лек. Наиме, много пута се показао *чудесним*. Понекад и без издубљивања кружног канала, само посипањем лек има исти учинак.

У овој потврди термин представља чудесно ефикасно средство за природно отпадање зуба. Чини га пепео сагореле земље.

Александар Тралијански у свом дванаестотомном делу *Исцељења*⁹, наводи рецепт веома сличан Галеновом, као делотворно средство против кашља, Therap.5.4:

⁶ „De compositione medicamentorum“.

⁷ Драхма је представљала једницу за мерење тежине намирица и износила једну руковет — количину која се захватала једном руком, која је стајала у шаку једне руке. Према Исидору, износила је 4.32 грама — вероватно сувог биља.

⁸ „Aetii Iatricorum libri“.

⁹ „Therapeutica“.

Ἄλλο βηχικὸν τὸ μυστήριον καλούμενον. Κρόκου, καστορίου, ὑοσκυάμου σπέρματος, ὀπίου, στύρακος ἀνά δραχ. δ μέλιτι ἀναλαβῶν χρῶ. κάλλιον δὲ γίνεται, ἀντὶ τῶν τεσσάρων ἐὰν δύο μίξις τοῦ ὑοσκυάμου. ποιεῖ δὲ καὶ κοιλιακοῖς· κωλύει γὰρ τοὺς συνεχεῖς ρευματισμούς.

Други лек против кашља је такозвани *чудесни сируи*. Потребно је: по четири шаке шафрана, рицинуса, семена дунике, опијума, сторакса, који се мешају с медом. А лек је још бољи, ако уместо четири, ставиш две шаке дунике. Чини и код стомачних грчева, јер заставља сталне гасове.

Галенов и Александров рецепт су слични. Изузев ђумбира и копитњака у Галеновом рецепту, сви остали састојци су заступљени и у Александровој рецептури, једино је овде њихова количина троструко већа. Сва је прилика да је реч о опробаном, ефикасном лековитом средству против кашља. Вероватно је Александар црпао из Галена или из неког трећег заједничког извора; одређење *καλούμενον* „такозвани“ указује на податак „из друге руке“.

За добијање овакве врсте лекова наведене биљке се спуштају, намакају у свој растварач, натапају се у меду. Реч је о истом поступку извлачења сокова, активних лековитих супстанци из биљака као код мелема. То је хладни поступак, кргу-поступак¹⁰. Мед је као подлога у овом леку најзаступљенији и чини га слатким. Простиче да је реч о сирупу. Овај сируп представља лековито „пиће“¹¹ против кашља. И овде је реч о биљном исцелитељском производу.

У виду мацерата (раствора, отопине)

Други Галенов одељак, на који смо наишли мало даље у истом тексту, даје терапије за обољења уринарних органа (πρὸς τὰς ἐν κύστει διαθέσεις οὐρητικά), одн. чирева и запаљења (πρὸς τὰ ἐν κύστει ἔλκη καὶ φλεγμονάς), СМ 13.326:

πρὸς λιθίωντας, θραύουσα καὶ κατὰ μικρὸν ἐκκρίνουσα, μέχρις οὗ καθάριση τὴν κύστιν, εἶτα διαυγὲς ἀπουρήση· καὶ τὸ μέγιστον, ἀποθεραπεύει, ὡς μηκέτι γεννᾶσθαι. δαύκου σπέρματος, ἀνίσου, σίκου σπέρματος, πετροσελίνου, σμύρνης ἀνά κασσίας даφνίτιδος, киннаμώμου, вάρδου Келτικῆς ἀνά λεία ποιήσας ἀναλάμβανε σὺν ὕδατι, ἡλίκα θερμός μικρός καὶ δίδου νήστεσι καθ' ἡμέραν, ἐπὶ ἡμέρας λ. σὺν ὕδατος κύαθος γ. τοῦτο, ὡς παρελάβομεν, **μετά τινος θρησκείας σκενάζεται**. ξυλίῳ γὰρ ὄλῳ καὶ ὑπέρῳ κόπτεται, καὶ τὸν κόπτοντα δεῖ μῆτε даκτυλίδιον ἔχειν σιδηροῦν μῆτε ὑποδήματα ἠλοκοπημένα. τοῦτο ἀπὸ Ρουστίκου **ὡς μυστήριον ἐλάβομεν**. прὸς νεφритικούς ...

[Следи терапија] за оне који болују од камена, разбијајући га и мало помало излучујући га, све док се мокраћни мехур не очисти. Потом ће мокраћа бити прозирна. А што је највећи учинак, исцељује тако да се камен више неће образовати. По шест семена мркве, аниса, семена краставца, першуна, мирте и по четири оријенталне лаванде, коричњака, келтског одољена(валеријане) сјединити и помешати с водом и мало вучјег бода (дивље кафе) и наташте давати сваког дана током 30 дана дозу од три кутлаче¹² за воду¹³. Овај рецепт, онако како су нам га пренели, *уријрема се њо одређеном ријууалу*. Наиме, у дрвеном авану састојци се ситне тучком, а особа која их ситни не сме имати на руци метално прстење, нити обућу спајану клинчићима. Ово смо добили од Рустика као *чудотворни речейи*. А за оне који болују од камена у дубрегу...

¹⁰ Овај термин постоји у физиотерапији. Означава видање оболелих места хладним облогама.

¹¹ Именица „сируп“ представља арабизам, од речи sharab „пиће, вино“ („beverage, wine“), дословно „оно што је попијено/што се пије“, од глагола shariba „попио је“ а у вези са именицом „шербет“ (sherbet).

¹² Једна κύαθος садржи око 0,5 децилитра.

¹³ Односно, приближно 1,5 децилитар.

Реч је о воденом раствору и напитку типа мацерата, односно мацерацији — добијању активних лековитих супстанци из биљака њиховим расквашивањем, на-тапањем, намакањем у води. И овде се спроводи кryo-поступак.

У овој потврди слути се помак значења од „тајни“ (Рустик рецепт није чувао као своју тајну, већ га је саопштио Галену) ка „чудесни, чудотворни“ медикамент (φάρμακον). Уз то је наглашено да се овај лек припрема „по одређеном ритуалу“, ри-туалном поступку, тј. без присуства метала не само у оруђу којим се справља већ чак ни на особи која то чини.

Из потврда употребе речи μυστήριον у медицини проистичу следећа запажа-ња: на начин којим је ту заживела као термин, њено значење гласи „чудотворни лек“, за разлику од уобичајених лековитих средстава које изражава реч φάρμακον¹⁴. У мери у којој φάρμακον саопштава обичан лек, μυστήριον ди, разликујући се, пред-стављао лековито средство које „чини чуда“, „чудо од лека“.

Физичка густина је такође елемент који доста уверљиво одређује μυστήριον. Реч је о сложеној густој течној маси.

Литература

Извори

Примарна дела (по TLG)

Aetius Amidenus, *Corpus medicorum Graecorum* 8.2, ed. A. Olivieri, Aetii Amideni libri medici- nales V–VIII. Berlin: Akademie-Verlag, 1950.

Alexander Trallianus, *Therapeutica*, ed. T. Puschmann, Alexander von Tralles, vols.1–2. Vienna: Braumüller, 1: 1878, 2: 1879 (Amsterdam: Hakkert1963).

Aretaeus Medicu, *De curatione diuturnorum morborum libri duo* (CD), ed. K. Hude, Corpus medi- corum Graecorum vol. 2. Aretaeus, 2nd edn. Berlin: Akademie-Verlag, 1958.

Galenus, *De compositione medicamentorum secundum locos libri x*, ed. C.G. Kühn, Claudii Galeni opera omnia vols.12–13. Leipzig: Knobloch, 12: 1826, 13: 1827.

Лексикографски извори

Kittel ³1964: G. Kittel, *Theological Dictionary of the New Testament*, vol. VIII, Michigan.

Liddell/Scott ¹⁰1996 (1925): H.G. Liddel / R. Scott, *A Greek-English Lexicon*.

Вујаклија ⁴1992: *Лексикон сѣраних речи и израза*, Београд.

Liddell/Scott ⁸2001: Μέγα Λεξικόν τῆς Ἑλληνικῆς γλώσσης I–V, Ἀθήναι.

Секундарна литература

Lagny 1834: E. Lagny, Arétée de Cappadoce, *Traité des signes, des causes et de la cure des maladies aiguës et chroniques*.

¹⁴ Једно од значења речи φάρμακον је „отров“. То значење никако није присутно у термину μυστήριον.